

СОЦІОЛОГІЯ ІНВАЛІДНОСТІ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПИТАННЯ

Анотація. В представленій статті автором розглядається неохочимість формування нової галузі соціології – соціології інвалідності. Проаналізовані вклади учених в дослідження різних аспектів життєдіяльності осіб з функціональними обмеженнями здоров'я, в частині в питаннях соціалізації та самореалізації.

Ключові слова: інвалідність, особистість з функціональними обмеженнями здоров'я, самореалізація, соціалізація, соціологія інвалідності.

Проблеми інвалідності серед інших соціально-економічних і соціально-політичних проблем сучасного світу є достатньо актуальними для будь-яких країн і народів, що вимагає уваги урядів і громадськості різних держав у напрямку пошуку, розробки і впровадження адекватних моделей суспільного устрою, оптимально пристосованих до потреб осіб з функціональними обмеженнями здоров'я з урахуванням ресурсних та інших можливостей суспільств, в яких вони існують.

Кожен 10-тий мешканець світу має фізичні, розумові або сенсорні дефекти, а близько 25% будь-якої групи населення відчувають на собі негативні впливи цього явища. Причому, кількість інвалідів в Україні зростає: якщо на початку 90-х років минулого століття загальна чисельність людей з інвалідністю становила 3% від усього населення України (1,5 млн. осіб), то у 2011 році їх чисельність зросла до 6% (2,73 млн.), тобто збільшилася майже вдвічі, що може призвести до загострення цих негативних впливів [1].

Посилює гостроту ситуації стійка динаміка підвищення інвалідності серед дітей. На сьогоднішній день в Україні інвалідність мають понад 2,65 млн. людей, з них – приблизно 168,12 тис. дітей. 1,6% дітей у нашій країні є недостатньо дієспроможними [1]. Важливу особливість цієї проблеми становить те, що близько 80% дітей з функціональними обмеженнями виховуються у сім'ях громадян, решта – в інтернатних закладах [2].

Слід відзначити, що останнім часом ставлення до людей з особливими потребами суттєво змінилося і інвалідність розглядається як соціальне явище. Проте підвищення інвалідизації дитячого населення зумовлює, передусім, необхідність визначення довгострокової державної стратегії стосовно розвитку умов самореалізації осіб з функціональними обмеженнями здоров'я. Пошук шляхів вирішення проблем українських дітей і молоді з функціональними обмеженнями потребує дослідження наявного стану задоволення їх особливих потреб у сферах освіти та працевлаштування.

Проте і на сьогоднішній день соціологія ще не «повернулася обличчям» до проблем самореалізації осіб з вадами здоров'я. Окремі публікації, розрізнені емпіричні дослідження ще не склалися у самостійну наукову галузь з власним понятійним апаратом, методами дослідження. Не окреслені координати нової соціологічної дисципліни, предметом якої могли б бути соціологічні аспекти життєдіяльності інвалідів, не сформульовані її завдання, не осмислений об'єкт і предмет, а також не визначені принципи взаємодії з суміжними науками, що вивчають проблеми соціалізації інвалідів. За умов відсутності формальної частини проекту нової галузі – соціології інвалідності, змістовна частина (дослідження проблем інвалідів за певними актуальними напрямками, наприклад, можливостей інтегрованої освіти) теж не отримує глибокого і повноцінного розвитку.

В цілому, **актуальність** даної теми обумовлюється комплексом проблем людей з функціональними обмеженнями здоров'я, що знаходять своє виявлення у соціальних відносинах, структурах, і загострюють професійний інтерес соціологів до змісту і наслідків процесів адаптації, самореалізації осіб з вадами здоров'я. Недостатньо масових опитувань населення і оприлюднення відповідних даних з проблем самопочуття інвалідів у сучасному українському суспільстві.

Слід враховувати, що в ході постійних соціальних трансформацій та кризових явищ попит громадянського суспільства на достовірну інформацію стосовно реального стану і тенденцій щодо можливостей самореалізації інвалідів постійно зростає. Тому розвиток соціології інвалідності в межах української соціології є нагальним питанням, вирішення якого дозволить вивчати проблеми самореалізації осіб з функціональними обмеженнями здоров'я у різних соціальних контекстах і матиме суттєве прикладне значення для організації ефективної діяльності державних служб і удосконалення соціальної роботи з даною категорією населення.

У кризовому суспільстві, яким є сучасна Україна, проблема самореалізації дітей-інвалідів, нерівного доступу до освіти людей з особливими потребами, адекватного використання їх кар'єрного ресурсу у відповідності до їх потреб і можливостей все більшою мірою потребує розробки спеціальної соціологічної теорії та підвищення ефективності соціальної роботи.

У сучасному соціогуманітарному знанні вивчення проблем інтеграції осіб з вадами здоров'я у суспільство досліджувалися, в основному, у медико-соціальному (І. Каткова, В. Кузнецов, С. Саричева, О. Чабан та інші), соціально-психологічному (О. Асмолов, І. Расюк, М. Семаго, О. Усанова та інші), педагогічному (С. Болтвицький, Б. Гершунський, В. Журавський, І. Зязюн) та інших аспектах. Медико-соціологічний моніторинг здоров'я в Україні та Росії успішно здійснюють А. Андрух, С. Григор'єв, Л. Гусякова, І. Журавльова, О. Селезньова та інші дослідники. Інституціональному аналізу проблем здоров'я присвячені праці Р. Волинець, О. Кириленка, О. Хаустової та інших авторів. Проте соціальні дослідження, які б охоплювали весь комплекс проблем зазначеної категорії населення, в Україні практично відсутні.

Соціологічні теорії, представлені працями Е. Еріксона, Т. Парсонса, Ж. Піаже, Г. Спенсера, Г. Тарда, орієнтовані на розуміння інвалідності як специфічного соціального стану індивіда. К. Девіс, Е. Дюркгейм, Р. Мертон проблему інвалідизації розглядали через призму стандартизованих та інституціональних форм соціальних відносин і соціальних інститутів. Ч. Кулі та Дж. Г. Мід аналізували стійкі стереотипи поведінки самих інвалідів і відношення до них соціуму. П. Бурдьє, М. Вебером, Н. Смілзером, П. Штомпкою та іншими дослідниками було сформульовано ідеї про суб'єктивно осмислену дію інваліда, орієнтованого на поведінку інших людей. Зрозуміти специфіку повсякденного сприйняття інвалідності дозволяють феноменологічні теорії П. Бергера, Т. Лукмана, і А. Шюца. Підходи психодіагностики щодо дітей-інвалідів розроблені у рамках біологізаторської концепції розвитку (Л. Божович, Л. Виготський та інші).

Проблеми соціалізації та адаптації осіб з вадами здоров'я, хоча і не як самостійний предмет соціологічного аналізу, все ж знайшли відображення у працях соціологів, присвячених дослідженню інших соціальних явищ і процесів: стратегій реформування

освіти (В. Андрущенко, В. Астахова, В. Бакіров, Л. Белова, Л. Герасіна, М. Євтух, В. Кремінь), ціннісних орієнтацій (О. Балакірева, Є. Подольська, А. Ручка, Л. Сокурянська), адаптації, соціалізації та самоменеджменту (В. Карпів, М. Лукашевич, К. Михайлова, Н. Чибісова, Н. Шевченко).

Сукупність захисних стратегій та компенсаторних прийомів, які застосовує особа з вадами здоров'я у відповідь на вплив з боку найближчого соціального оточення, більшість дослідників позначають терміном «стиль життя» (У. Корнер, Г. Олпорт, А. Шюц та інші), який, за М. Вебером, виступає як фактор інтеграції. П. Бурдьє розглядає цей феномен через залежність культури і панування економічної нерівності. Як індивідуально-особистісну форму прояву типового, як своєрідний відбиток мікросередовища аналізують стиль життя Н. Паніна, О. Андрос та інші дослідники. Схеми відчуття особистісного і колективного місця у стратифікаційних порядках досліджують Г. Дилигенський, І. Нечитайло та інші. Мотивація і потреби осіб з функціональними обмеженнями здоров'я стали предметом досліджень Н. Хижняк, А. Нагорної, О. Білослюдової та Т. Латишевої.

На жаль, у вітчизняній соціології не приділяється достатньої уваги проблемам самореалізації людей саме з функціональними обмеженнями. Певні перспективи розробки цієї актуальної проблеми намічені у працях Л. Акатова, Т. Альошиної, Ю. Блінкова, В. Бондаря, І. Пінчук, П. Таланчука, С. Толстоухової, А. Шевцова, де запроваджується комплексний підхід до освіти і соціальної реабілітації інвалідів. Проблема інтеграції осіб з вадами здоров'я присвячені праці З. Багатої, Т. Добровольської, Д. Зайцева, А. Мірошніченко, Н. Шабаліної та інших.

В останні роки з'явилися цікаві наукові і науково-методичні розробки, в яких напрацьовані підходи до вивчення проблем дітей з особливими потребами і сімей, де вони виховуються (Т. Багаєва, Д. Вернер, Л. Грачов, І. Дворянчикова, Н. Ісаєв, Н. Демментєва та ін.).

У системи організації соціальної роботи з особами, що мають вади здоров'я, частково дослідженими виявилися проблеми соціального захисту (М. Айшервуд, С. Богданов, І. Зверева, І. Іванова, О. Мостіпан), соціальної незалежності інвалідів (Ю. Єланський, С. Пешков), толерантності (О. Загорулько, Л. Сабурова та ін.), соціалізації (А. Капська, А. Ковальова, М. Суслова, О. Холостова та ін.).

Увагу дослідників зосереджено переважно на вивченні доступності вищої освіти для інвалідів (О. Ярська-Смірнова, П. Романов та ін.), використання дистанційного навчання у професійній підготовці людей з особливими потребами (С. Андрійчук, К. Ощепкова, Д. Шевченко), навчальних програм для людей з функціональними обмеженнями та особливостей позааудиторної роботи з ними (З. Матвієнко). Питання профорієнтації осіб з інвалідністю стали предметом досліджень Г. Онкович, Л. Храпиліної, Р. Кравченко, С. Кавокіна, К. Бондарчука. Технологічні аспекти освіти знайшли своє відображення у працях М. Бірюкової, Н. Долматової, В. Подшивалкіної, О. Скідіна та інших дослідників.

Проте, незважаючи на велику теоретичну базу і всебічний аналіз проблем життєдіяльності осіб з функціональними обмеженнями здоров'я має фрагментарний характер, що перешкоджає розв'язанню практичних завдань по подоланню проблем осіб досліджуваної соціальної групи.

Недостатньо і емпіричної інформації, яка могла б стати основою теоретичних узагальнень і практично орієнтованих висновків. Цю прогалину у знаннях науковців і практичних соціальних працівників у деякій мірі змогли закрити кілька масштабних соціологічних досліджень, у ході яких самі діти і молодь з функціональними обмеженнями, батьки, що виховують таких дітей, експерти з цих питань із числа мешканців різних за кількістю населення областей і міст України. Вони конфіденційно і відверто висловили своє ставлення до наявного стану існуючих проблем, оприлюднили думки щодо доцільних шляхів їх вирішення.

Соціологічний аналіз щодо проблем самореалізації осіб з функціональними обмеженнями здоров'я у вітчизняній науці має бути посиленішим. За рамками наукового осмислення залишаються проблеми дослідження спільноти інвалідів крізь призму можливостей їх діяльності, специфіка соціальної мобільності, труднощі адекватної адаптації, інтеграція людей з вадами здоров'я у суспільство, бар'єри і критерії їх соціалізації тощо. Потрібен опис і аналіз об'єктивних і суб'єктивних чинників процесу інтеграції інвалідів у суспільство, уявлень і оцінок осіб з вадами здоров'я і здорового оточення відносно можливостей спільного навчання, створення умов задоволення особливих потреб інвалідів, позитивних і негативних характеристик інтегрованої освіти в процесі самореалізації осіб з функціональними обмеженнями здоров'я.

Висновок. Компетентнісний підхід у процесах соціалізації і самореалізації, визначений як нова неklasична парадигма і пов'язаний з оцінкою міри включеності людей з функціональними обмеженнями здоров'я у різні види навчання та іншої діяльності, і такий, що свідчить про характер комунікацій, обтяжених соціальною ексклюзією. Поєднання макро і мікропідходів, залучення як основних конструктів соціальної реабілітації інституціональних і самоорганізаційних чинників, дозволяє розвинути персоналістську концепцію особистості, змістити акценти в моделі соціальної реабілітації осіб з обмеженими можливостями з традиційних функцій «адаптації» та «ресоціалізації» на самореалізацію та інтеграцію в соціум засобами освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про становище інвалідів в Україні: Національна доповідь / ... Асамблея інвалідів України. – К., 2008. – 219 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL www.minpraci.gov.ua/.
2. Соціальний захист населення України. Статистичний збірник. — К.: Державний комітет статистики України, 2011. — 126 с.
3. Дікова-Фаворська О.М. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології. Монографія. – Житомир: «Полісся», – 2009. – 488 с.